

บทที่ 1

บทนำ

ในปัจจุบันสิ่งที่สะท้อนให้เห็นอดีตของเมืองกรุงเทพฯ มีอยู่น้อยมากที่ไม่ได้รับการปรับปรุง ทรุดโทรม และทับถมด้วยการเปลี่ยนแปลงในวันเวลาและกระแสการเคลื่อนไหวในทุกทาง งานวิจัยที่ผ่านมามีความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในแง่มุมที่หลากหลายขึ้นทั้งการนำเสนอในระดับโครงสร้างและการศึกษาเฉพาะด้าน แต่เมื่อตรวจสอบสถานะของการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนกรุงเทพฯ โดยภาพรวมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่ายังมีงานวิจัยน้อยมากและยังไม่ได้อธิบายอย่างจริงจังในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการ การขยายตัวของชุมชนที่เป็นส่วนสำคัญของการก่อตัวของเมืองกรุงเทพฯ ในฐานะศูนย์กลางของพระราชอาณาจักร และแม้แต่ในงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์บางชิ้นจะใช้ข้อมูลสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองของกรุงเทพฯ เป็นตัวแบบ ก็ยังไม่พบผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอธิบาย การก่อตัวและเติบโตของสังคมเมืองกรุงเทพฯ โดยพิจารณาจากชุมชนในเมือง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจและควรแก่การศึกษา จากความเข้าใจที่รับรู้ในเบื้องต้นว่าปฏิบัติการการแตกสลายของกรุงศรีอยุธยา นั้นมีผลต่อสภาพการณ์ทั่วไปในบริเวณพื้นที่ภาคกลางในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากผลกระทบที่ยังความปั่นป่วนและไร้ความปลอดภัย การก่อตัวของเมืองกระทำในช่วงเวลานี้ พิจารณาจากผู้นำของรัฐใหม่มีความจำเป็นจะต้องเสริมสร้างความมั่นคงภายในที่อยู่ในกระบวนการก่อร่างสร้างเมือง จึงมีนโยบายที่ค่อนข้างเด่นชัดและต่อเนื่อง ในการดึงผู้คนเข้าสู่พื้นที่อย่างรวดเร็วและสร้างระบบเพื่อความคุ้มให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด สำหรับในกลุ่มของชุมชนที่เข้าสู่เมือง เมื่อเปิดหน้าพงศาวดารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างน้อยสิ่งที่ปรากฏเป็นการเคลื่อนไหวของชุมชนเมือง คือ การเคลื่อนย้ายทั้งในระดับประเทศและข้ามเมืองข้ามพื้นที่ ในฐานะที่ทุกคนต่างเป็นคนแปลกหน้าในกรุงเทพฯ ไม่เว้นแม้แต่กลุ่มผู้นำ แต่ทั้งหมดนี้ได้อยู่ร่วมในกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน ที่มีการขยายตัวทางการค้า ความมั่นคงทางการเมืองของรัฐ และความรู้สึกปลอดภัยที่ทำให้การตั้งถิ่นฐานเป็นไปอย่างถาวร ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ผลักดันการเคลื่อนไหวภายในสังคมอย่างต่อเนื่อง

วิทยานิพนธ์นี้ต้องการศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมภายในช่วงเวลานี้ เพื่อทำความเข้าใจถึงการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสังคมกรุงเทพฯ ในขอบเขตของพื้นที่ที่แยกแยะได้ตามกลุ่มวัฒนธรรมที่รัฐกำหนดให้ตั้งถิ่นฐาน ชีวิตในสังคมของชุมชนที่อยู่ร่วมทั้งในการเคลื่อนไหวขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองในการค้าต่างประเทศของรัตนโกสินทร์ตอนต้น และการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ของสังคม และการเมืองในเวลาต่อมา หลังในการก่อตั้งของเมืองภายใต้การควบคุมของรัฐด้วยเครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ ทั้งทางโครงสร้างระบบความสัมพันธ์ภายในสังคม และในเชิงเศรษฐกิจ การสร้างแรงยึดเหนี่ยวภายในสังคมที่มีการถ่ายทอดทางความคิดและแบบแผน เพื่อควบคุมความประพฤติปฏิบัติของผู้คนที่เข้ามาอยู่รวมกันนี้ ในท่ามกลางกระแสความคิดและการดำรงชีวิตของกลุ่มชนต่าง วัฒนธรรม การกล่อมเกลาและหล่อหลอมทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายรวมทั้ง รูปแบบของชีวิต ความคิด ความรู้ มีความเข้มข้นในสองช่วงเวลา นั่นคือในยุคแรกของการสร้างเมืองที่ผู้นำต้องระมัดระวังกับเสถียรภาพความมั่นคงทางการเมือง ความสงบราบรื่นภายในสังคม และการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจกับในยุคสมัยของการถูกทำลายและการเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมต่างด้าวอย่างแหลมคมขึ้นเรื่อย ๆ นับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ที่แม้ว่ารัฐบาลจะประสบความสำเร็จในการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองและภายในสังคม ตลอดจนการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่การประจันหน้าและผลกระทบโดยเฉพาะจากการคุกคามของตะวันตกช่วงเวลานี้ ได้ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นที่บางคนเรียกว่า เป็นยุคเริ่มเข้าสู่ยุคใหม่ของเมืองไทยซึ่งค่อยเห็นการปรับตัวอย่างชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

ขอบเขตของพื้นที่ที่ทำการศึกษา อยู่ในแนวการขยายตัวของชุมชนนับแต่สมัยธนบุรีที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่บริเวณนี้เข้าสู่การเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ การเมืองของศูนย์กลางอำนาจใหม่ที่ก่อตั้ง เพื่อทดแทนการแตกสลายของกรุงศรีอยุธยา การฟื้นฟูเมืองในสมัยพระเจ้าตากสินได้เป็นส่วนหนึ่งของมรดกที่ตกทอดมายังสมัยรัตนโกสินทร์ การย้ายข้ามฟากและการอพยพกลุ่มชุมชนเข้าตั้งถิ่นฐานอย่างรวดเร็ว เป็นปัจจัยสำคัญที่ได้ทำให้ขอบเขตของเมืองที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะภายในบริเวณกำแพงพระนคร และบริเวณปากธนบุรีที่เป็นเขตเมืองเก่าได้มีการแผ่ขยายออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางตะวันออกของกรุงเทพฯ การตั้งหมู่บ้านชุมชนที่เรียงรายรอบจากบริเวณกำแพงพระนครที่เป็นศูนย์กลางของเมืองในช่วงเวลาของการอพยพเคลื่อน

ย้ายผู้คนขอบเขตของเมืองกรุงเทพฯแผ่ขยายไป อาจกล่าวได้ว่าสังคมชุมชนในพื้นที่เหล่านี้ ได้เข้าสู่การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมสังคมเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พิจารณาจากการขยายตัวของชุมชนมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อยู่ในพื้นที่ "แขวงกรุงเทพฯกับแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ ผู้คนหลายชนิดไปมาสับสนกันนัก ทั้งตำบลบ้านก็ติดๆ กันไป ไม่ขาดตอน"¹ โดยที่หมู่บ้านดังกล่าวอยู่ในกระแสการเคลื่อนไหวของเมือง ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ รวมไปถึงการส่งผ่าน และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในสังคมชุมชนที่เป็นส่วนสำคัญในการก่อ ารูปลักษณะของวัฒนธรรมเมืองกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา ขอบเขตพื้นที่ที่การศึกษาในงานวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงขยับไปตามการขยายตัวของชุมชนที่เรียกได้ว่าเป็นเขต"กรุงเทพ" ด้วยเหตุผลดังกล่าว

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่างปี พ.ศ. 2325-2411 มีการเปิดพื้นที่อย่างกว้างขวางสำหรับหมู่บ้านของผู้พบนแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม ซึ่งการตั้งถิ่นฐานอย่างฉุกฉินได้เริ่มค่อย ๆ ยุติลงภายหลังปี พ.ศ. 2390 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของสงครามแบบจารีตที่มีการกวาดต้อนผู้คนเข้าสู่อำเภอกรุงเทพฯ นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญต่อการศึกษาเนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวของเมืองในกระแสการเคลื่อนไหวที่ชัดเจนขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของชีวิตในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการกำหนดนโยบายและการควบคุมของรัฐจากปัจจัยในต่างช่วงเวลานั้นสิ่งที่ปรากฏคือ การเข้าสู่กระแสวัฒนธรรมเมืองที่ย่อมจะเป็นการค่อย ๆ สลายลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชุมชนในหมู่บ้าน ร่องรอยของการปรับเปลี่ยนในบางระดับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ยังไม่สามารถกล่าวชี้ชัดได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวาง หลักฐานเอกสารมีส่วนสำคัญในการทำงานวิจัยนี้เป็นข้อมูลสำคัญที่บ่งบอกปริมาณการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา, 2528), หน้า 95.

แต่การทำงานวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ยังมีข้อจำกัดในเรื่องเอกสารข้อมูลสำหรับการค้นคว้า การแสวงหาคำตอบคำถามบางประเด็น โดยเฉพาะในประเภทของเอกสารทั้งส่วนของราชการที่มักจะผ่านการกลั่นกรองในระดับหนึ่งมาก่อน และงานเขียนของชาวตะวันตกที่ผ่านเข้ามาเมืองไทยในระยะสั้นหรือแม้แต่ผู้ที่พำนักในเวลาค่อนข้างยาวนาน ส่วนใหญ่ก็เป็นข้อมูลที่เขียนและเลือกบันทึกจากสายตาคนต่างวัฒนธรรม แม้ว่าจะมีข้อจำกัดในข้อมูลดังกล่าว การใช้ข้อสนเทศจากงานเขียนประเภทอื่น เช่น นิราศ บทละครในยุคสมัยสามารถสะท้อนให้เห็นรสนิยม ความคิดของผู้แต่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมของราชสำนักยังได้เป็นส่วนช่วยเสริมให้สามารถสร้างความเข้าใจและช่วยเหลือการวิเคราะห์ได้อยู่ไม่น้อยด้วย

ผลจากการศึกษาในงานชิ้นนี้เพื่อทำความเข้าใจในการศึกษาถึงชีวิตของสังคมชุมชนจากกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมใหม่ของกรุงเทพฯ และเป็นข้อมูลที่มีส่วนช่วยสร้างภาพประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใน "กรุงเทพฯ" จากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่คลี่คลายสืบเนื่องต่อมา